

FAQs Mimetische Theorie

Q. Waarom is de mimetische theorie belangrijk?

A. De mimetische theorie is belangrijk omdat ze ons toelaat om helder en grondig na te denken over de grootste bedreiging voor het overleven van de mens: ons eigen geweld. Ze biedt de best mogelijke analyse van de oorzaken van een conflict, het besmettelijke karakter van geweld, en het alomtegenwoordige gebruik van het zondebokmechanisme door individuen en gemeenschappen. De blijvende waarde van de theorie ligt evenwel in de leidraad die ze biedt om de plaag van het geweld te beëindigen en in haar aanwijzingen om een echte en duurzame vrede te vestigen.

Q. Wat is de mimetische theorie?

A. De mimetische theorie legt de rol uit van geweld in de menselijke cultuur en vertrekt daarbij van imitatie. 'Mimesis' is het Griekse woord voor imitatie en René Girard, de man die de theorie 50 jaar geleden voorstelde, koos ervoor om het te gebruiken om aan te duiden dat imiteren complexer is dan exact dupliceren. Menselijke imitatie is niet statisch, maar kent escalaties, en het is het startpunt voor innovatie. Girards grote inzicht was dat imitatie de oorzaak is van rivaliteit en van conflicten die gemeenschappen van binnenuit dreigen te vernietigen. Omdat wij alles leren via imitatie, inclusief wat we verlangen, kunnen onze gemeenschappelijke verlangens aanleiding geven tot conflicten. Wanneer we elkaar beconcurreren om een gemeenschappelijk begeerd object, kan dit conflict gewelddadig worden als het object niet kan worden gedeeld, of, wat nog waarschijnlijker is, als we weigeren om het object te delen met onze rivalen.

Girard gaat ervan uit dat we interne conflicten reeds vroeg in onze menselijke evolutie leerden beheersen door ons geweld naar buiten toe te projecteren op een zondebok. Het was zo doeltreffend dat we het zondebokmechanisme zijn blijven gebruiken om geweld te controleren. Het succesvolle gebruik van een zondebok staat of valt met het geloof van de gemeenschap dat ze de oorzaak en oplossing voor haar problemen heeft gevonden in deze 'vijand'. Eens de vijand vernietigd of verbannen is, heerst er bij een gemeenschap inderdaad een hersteld gevoel van opluchting en kalmte. Maar die rust is slechts tijdelijk omdat de zondebok niet de echte oorzaak of de oplossing was van het conflict dat leidde tot zijn uitdrijving. Zodra imitatie opnieuw aanleiding geeft tot een intern conflict dat onvermijdelijk escaleert tot geweld, zullen menselijke gemeenschappen een nieuwe zondebok zoeken, en begint het proces van voren of aan.

Door oude mythes te lezen beseft Girard dat oude sacrificiële religies hun oorsprong vonden in de poging van gemeenschappen om het zondebokmechanisme te ritualiseren. Taboes verboden de mimetische afgunst en rivaliteit die aanleiding gaven tot conflicten; offerrituelen herschiepen de uitdrijving of dood van de zondebok. Door de Bijbel te lezen ontdekte Girard dat de joods-christelijke traditie de onschuld van de zondebok onthult en op die manier de oude religie inefficiënt maakt. De laatste 2000 jaar getuigen van de poging van de mensheid om niet-sacrificiële manieren te vinden om rivaliteit en conflicten te beheersen. De christelijke apocalyptische literatuur voorspelt de mislukking daarvan. De sleutel om een echte en duurzame vrede te vestigen ligt in de ontwikkeling van manieren om eensgezindheid te vormen en conflicten te verzachten zonder gebruik te maken van zondebokken.

Q. Wie is René Girard?

A. Als een echte outsider heeft René Girard het denken van academici over literatuur, antropologie en religie veranderd. Maar je moet geen academicus zijn of ingewijd zijn in de mimetische theorie om haar te begrijpen. Imitatie is constant aanwezig, het zondebokmechanisme is een alomtegenwoordige verleiding, en geweld is fout. Deze relatief eenvoudige inzichten hebben de betekenis ontsloten van romans, oude mythes, religieuze tradities en het gedrag van ieder van ons in ons dagelijks leven.

Vandaag bouwen academici over heel de wereld verder op Girards werk om onze wereld beter te begrijpen. Hun werk biedt de grondslag om conflicten, geweld en oorlogen op te lossen die de mensheid reeds zo lang teisteren. Imitatio, een vereniging zonder winstoogmerk, legt zich toe op het verlenen van ondersteuning ter bevordering van deze blijvende ontwikkeling in de menswetenschappen. 'Preaching peace' en 'Theology and Peace' werken met de theologische implicaties van de mimetische theorie voor christelijke opvoeders. Er is ook een stijgend aantal auteurs en bloggers, onder wie Brian McLaren en Richard Beck, die de mimetische theorie gebruiken om zo religie, conflicten en hedendaagse cultuur te analyseren. Hier bij The Raven Foundation gebruiken we Girards inzichten om het zondebokmechanisme te ontmaskeren in actuele gebeurtenissen, politieke toestanden, romantische relaties, rivaliteit op het werk, religieuze conflicten, en de showbis. De mimetische theorie is belangrijk voor iedereen die stabielere en vreedzamer persoonlijke, religieuze, politieke en internationale relaties wil opbouwen.

Mimetische verlangens

Q. Wat bedoelt Girard met 'begeerte'? Verwijst hij naar seksuele begeerte?

A. Wanneer we het woord 'begeerte' horen denken we vaak aan seksuele begeerte, maar in de mimetische theorie wordt er meer bedoeld dan dat. Het is handig om een onderscheid te maken tussen instinctieve behoeftes of noden en verlangens. Noden zijn instinctief terwijl verlangens aangeleerd worden door imitatie. Seks, bijvoorbeeld, is een biologische behoefte MAAR het is door het imiteren van de verlangens van anderen dat we ons zelf gaan richten op een welbepaalde seksuele partner. Daardoor kunnen twee vrienden op een bepaald moment dezelfde geliefde begeren – ze geven hun verlangen op een mimetische manier aan elkaar over. Belangrijk om weten vanuit Girard's perspectief, is dat het object van het verlangen bij mensen niet vastligt. Bijvoorbeeld wanneer koeien (niet-menselijk) honger hebben (biologische nood) gaan ze gras eten. Ze hoeven niet te beslissen wat ze gaan eten want het object van hun behoefte aan voedsel is vast en onveranderlijk, het is gras en het zal altijd gras blijven. Daarentegen, als wij mensen honger hebben, moeten we beslissingen nemen. We moeten het object kiezen dat ons verlangen naar voedsel zal bevredigen, en dat object kan van dag tot dag veranderen, en zelfs van uur tot uur, afhankelijk van wie ons verlangen op dat moment aan het beïnvloeden is. Eigenlijk eten we soms zelfs om een volstrekt andere reden dan om het bevredigen van onze honger. Koeien doen dat niet!

Girards werk is gebaseerd op de vaak verborgen realiteit dat het menselijk verlangen zonder doel is. Het wil zonder te weten wat zijn doel is. Daarom, wat Girard betreft, is ons verlangen altijd gerelateerd aan een andere persoon, een boek, een adverteerder, een leraar, een film – kortom, aan iets dat ons verlangen een richting en een doel geeft. Hij zegt het vrij eenvoudig: wij verlangen volgens het verlangen van een ander.

Q. Is mimetisch verlangen goed of slecht?

A. Mimetisch verlangen is iets des mensen. Het verschil tussen mensen en onze primitieve voorouders is niet dat apen imiteren en wij niet, maar dat wij er beter in zijn dan zij. Menselijke wezens zijn spectaculair goede imitators, en het was de explosie van onze mimetische capaciteiten die onze evolutie aanvuurde. Mensen hebben gebruiksvoorwerpen, landbouw, taal, geheugen, technologie, wetenschap, religie, literatuur, drama, beeldende kunsten, etc. – al deze culturele elementen omdat we veruit de beste imitatoren zijn. We zijn niet gebonden aan een nauw arsenaal van instinctieve gedragingen. In plaats daarvan zijn we vrij om de wereld om ons heen te verkennen, om te leren uit ervaring, en om ons voordeel te halen uit gedeelde kennis die kan overgegeven worden van generatie op generatie. Zonder ons vermogen om te imiteren zou er geen cultuur zijn en geen mensheid zoals we die kennen. In dit opzicht klinkt ‘mimetisch’ als iets goeds!

Q. Hoe leiden mimetische verlangens tot een conflict?

A. Omdat ons verlangen mimetisch is, is het ook triangulair. In tegenstelling tot wat veel mensen denken hebben voorwerpen geen intrinsieke waarde en ontstaan onze verlangens niet spontaan in ons. Ons verlangen is niet gebonden aan een bepaald voorwerp en daardoor wordt het afhankelijk van een model die het naar een bepaald voorwerp kan richten. Met andere woorden, er is nooit een directe lijn tussen ons en het object van ons verlangen – onze verlangens worden gekopieerd van modellen of bemiddelaars wier verlangde objecten ook onze verlangde objecten worden. Maar het model of de bemiddelaar die door ons geïmiteerd wordt, kan onze rivaal worden als we hetzelfde object verlangen dat hij verondersteld wordt te bezitten. Of andere imitatoren van hetzelfde model kunnen met ons concurreren om dezelfde objecten. Hoe meer deze modellen die rivalen zijn geworden het object verlangen, hoe meer mijn eigen verlangen zal toenemen. Jaloezie en afgunst worden onvermijdelijk opgewekt in deze mimetische situatie.

Een andere belangrijke oorzaak van conflict is trots. Omdat we genieten van de illusie van onze autonomie – ook de autonomie van onze verlangens –, ontkennen we dat onze rivaal ook ons model is. Hij schijnt slechts een koppige vijand te zijn die, uit pure boosaardigheid, vastbesloten is om de vervulling van mijn verlangen in de weg te staan. Daardoor lijken mijn haat en nijd volkomen gerechtvaardigd. Eerder dan te erkennen hoezeer we op elkaar lijken op het niveau van onze verlangens (de basis voor vriendschap), voeden we het ressentiment dat ons vals superioriteitsgevoel behaagt.

Q. Kies ik zelf mijn rolmodellen of is het een onbewust proces?

A. Rolmodellen bevinden zich overal rondom ons en kunnen echte mensen zijn, ingebeelde figuren uit boeken of films, of invloeden uit onze cultuur zoals muziek, voedselgewoonten, kledingstijl, morele waarden en religieuze of politieke overtuigingen. Soms zijn we open over onze modellen, zoals wanneer we iemand erkennen als leraar, mentor of inspiratie. Maar vaak zijn onze modellen ongekend of niet erkend. We kunnen ons er niet van bewust zijn, of we kunnen hun invloed over ons ontkennen, of we kunnen hen percipiëren als rivalen of vijanden. Of een mentor kan een rivaal worden als onze wederzijdse bewondering omslaat in rivaliteit om een begerenswaardige prijs die we van elkaar leerden verlangen. Vreemd genoeg zal rivaliteit met een model de rol van het model

als model tegelijk verbergen en intensifiëren. Girard noemt dit mimetische rivaliteit omdat het een conflict is dat ontstaat uit een gedeeld of geïmiteerd verlangen.

Zondebokmechanisme

Q. Wat is het zondebokmechanisme?

A. Het zondebokmechanisme is een ongewoon fenomeen omdat we het herkennen bij anderen, maar nooit bij onszelf. De zondebokken van anderen verschijnen ons als onschuldige slachtoffers, valselijk beschuldigd, en zo is het ook. Maar onze eigen zondebokken verschijnen ons als schuldige boosdoeners die onze haat verdienen en die we met recht en reden straffen. We zien altijd de onschuld van andermans zondebokken, maar nooit die van onze eigen zondebokken. Daarom lopen we altijd het risico om een onschuldige persoon of groep schade te berokkenen zonder dat we ons van die onschuld bewust zijn.

Q. Hoe haalt de gemeenschap voordeel uit het zondebokmechanisme?

A. Het zondebokmechanisme is de aloude manier om verlost te worden van interne conflicten die veroorzaakt zijn door mimetische rivaliteit. Een zondebok wordt verantwoordelijk geacht voor de wanorde in een groep, en wanneer hij uitgestoten of vermoord wordt, is er opnieuw vrede. Het werkt als volgt: gedurende een conflict in een gemeenschap zijn er allerlei kleine ruzies en conflicten, allerlei beschuldigingen die in het rond vliegen. Maar als één persoon een beschuldiging uit die herhaald en geïmiteerd wordt, als een virus dat zich verspreidt over de hele gemeenschap, zullen allen zich gaandeweg en eensgezind achter deze beschuldiging scharen, tegen dezelfde zondebok. In dit opzicht is de zondebok willekeurig, toevallig gekozen – waarom kent deze beschuldiging navolging en niet een andere? Omdat het er eigenlijk niet toe doet. Om het even welke zondebok volstaat omdat het doel eigenlijk niet bestaat uit het oplossen van de problemen die het conflict opwekten, maar wel uit het verschaffen van een veilige bliksemafleider voor het ressentiment en de vijandschap binnen de groep, zodanig dat de gemeenschap herenigd in plaats van vernietigd wordt. Zodra er unanimitieit heerst tegen een zondebok vergeet de gemeenschap haar eigen morele tekortkomingen en de onderlinge frustraties. Ze delen nu immers een gemeenschappelijke zaak – de eliminatie van wie beschouwd wordt als de oorzaak van alle problemen –, en dat schept eenheid en sociale cohesie voor iedereen behalve de zondebok! Girard noemt dit ‘unanimitieit min één’, en dit is de beknopte formulering van het zondebokmechanisme. Trouwens, de oude Hebreeërs waren zo achterdochtig tegenover die ‘unanimitieit min één’ dat iemand die unaniem beschuldigd en veroordeeld werd voor een misdaad altijd werd vrijgelaten!

Q. Wat zijn de kenmerken van een zondebok?

A. Het belang van een zondebok ligt in het feit dat hij conflicten ten gevolge van mimetische rivaliteit beëindigt door anderen tegen zich te verenigen. Om zich te kunnen verenigen tegen een zondebok, moeten geconflicteerde personen of groepen zich tot op zekere hoogte persoonlijk kunnen identificeren met de zondebok, maar nooit zoveel dat ze hem zouden verdedigen. De zondebok heeft bepaalde trekken die hem (of haar) isoleren en in de marge van de samenleving plaatsen. Hij mag geen familie, vrienden of sociale connecties hebben die in zijn voordeel zouden pleiten of die zijn dood zouden wreken. Op die manier leidt het slachtofferen van een zondebok niet tot sociale represailles die tot een conflict zouden escaleren. De geschiedenis onthult de neiging van een

meerderheid in de samenleving om een gemarginaliseerde minderheid tot zondebok te maken, op basis van culturele, geslachtelijke, fysieke en/of religieuze verschillen.

Anderzijds moet de zondebok niet per se zwak zijn. In hoofdzaak moet de zondebok geïsoleerd zijn, met slechts enkele verdedigers. Vaak kan een waanzinnige menigte zich tegen de machtige leden van de samenleving keren, bijvoorbeeld tegen een koning, een generaal of een president die gemakkelijk schuldig kan bevonden worden voor alle problemen in een samenleving. Men spreekt dan van een rebellie of coup.

Wat nog opmerkelijker is, is het feit dat een zondebok wel degelijk schuldig kan zijn aan een misdaad en toch nog kan functioneren als een zondebok. Het zondebokmechanisme heeft geen betrekking op de vraag of iemand onschuldig of schuldig is volgens de wet. Als een gemeenschap eenheid vestigt, ressentiment afleidt, of de werkelijke oorzaken van haar conflict verbergt door zich te verenigen tegen iemand of tegen een groep, dan is er sprake van het zondebokmechanisme, onafhankelijk van de vraag of de zondebok feitelijk de wet heeft overtreden. Een zondebok is zondebok omdat hij onschuldig is aan datgene waarvan hij wordt beschuldigd. Schuldig aan een misdaad, maar onschuldig wat betreft de problemen in de gemeenschap – dat is een reële mogelijkheid als het gaat over het zondebokmechanisme.

Q. Hoe werkt het zondebokmechanisme op een individueel niveau?

A. Wat individuen betreft, werkt het zondebokmechanisme op het niveau van de identiteit. Veel te vaak hangt onze identiteit, en meer bepaald het gevoel van onze eigen goedheid, af van iemand of iets waartegen we ons afzetten. Vaak vestigen we onze eigen goedheid tegen iemand anders' boosaardigheid, en als we alleen dat doen, hebben we te maken met een geval van het zondebokmechanisme. Waarom? Omdat we de boosaardigheid van de ander nodig hebben om te weten of we goed zijn, en de vraag of de ander echt boosaardig is, is naast de kwestie. We gebruiken anderen om onze identiteit te consolideren op dezelfde manier als een gemeenschap een zondebok gebruikt om haar intern conflict op te lossen. We observeren dit in de constructie van een politieke, religieuze, nationale en culturele identiteit. Sommige republikeinen demoniseren democraten om te weten dat ze goed zijn en omgekeerd. Als het zondebokmechanisme aan het werk is, luisteren we niet naar elkaar omdat we blind blijven voor het lijden van onze zondebok en voor glimpen van zijn goedheid. Deze zaken zouden onze beschuldiging tegen hem kunnen afzwakken, en dan zou ons gevoel van goedheid eroderen.

Religie

Q. Welke rol speelt het zondebokmechanisme in oude sacrificiële religies?

A. Girard veronderstelt dat het spontane fenomeen van het zondebokmechanisme telkens weer plaatsvond in vroege voormenselijke groepen, en dat het uiteindelijk geritualiseerd werd in oude sacrificiële gebruiken. Het geritualiseerde gebruik van het zondebokmechanisme om conflicten te controleren en eenheid te scheppen maakte cultuur mogelijk. Vaak gelooft men dat oude religies per vergissing ontstonden of vanuit een illusoir denken, en dat ze onnodige toevoegingen waren in de menselijke evolutie. Girard gelooft het tegenovergestelde: oude sacrificiële religies waren ongelooflijk redelijk en realistisch, en absoluut essentieel voor de menselijke evolutie. Zonder vrede

en eenheid kan geen enkele gemeenschap iets bereiken; een gemeenschap desintegreert vóór ze kan vernieuwen. Vrede en eenheid is nu precies wat door de oude sacrificiële praktijken werd verschaft.

Het zondebokmechanisme ligt ook aan de basis van de schijnbaar tegenstrijdige aard van de oude goden; vaak worden goede en slechte kwaliteiten verenigd in één godheid. Dit houdt steek eens je je realiseert dat na de eliminatie van een zondebok (geritualiseerd in het offer), de zondebok op een miraculeuze manier ontdekt wordt als een godheid die vrede en orde herstelt. De goden vertegenwoordigen bijgevolg het principe van orde en wanorde, een principe dat de uitbraak van geweld in een gemeenschap tempert door een kleine dosis van geweld uit te voeren tegen een geïsoleerd slachtoffer of een geïsoleerde groep slachtoffers.

Q. Wat is een mythe?

A. Moderne geleerden hebben de neiging om te denken dat mythes compleet gefabriceerde, imaginaire verhalen zijn die opstegen uit de primitieve geest van de vroege mens. Vaak wordt gedacht dat mythen eerst kwamen, en dat rituelen en sacrificiële praktijken uit deze verhalen evolueerden. Wat Girard betreft, is het altijd de realiteit van het spontane zondebokgeweld dat eerst plaatsvindt. Dit geweld brengt vrede naar een geconflicteerde gemeenschap, en na verloop van tijd ontspruiten rituelen die het geweld tegen een zondebok op een gecontroleerde manier herhalen als preventieve maatregelen tegen de terugkeer van het geweld. Mythen zijn verhalen verteld door een gemeenschap om haar eigen rituele geweld te rechtvaardigen tegen haar slachtoffer.

Het doel van de mythe ligt in het verbergen van de waarheid van de onschuld van het sacrificiële slachtoffer – een offer kan maar effectief zijn als de gemeenschap gelooft in de schuld van het slachtoffer (net zoals het daarin geloofde toen het zondebokmechanisme spontaan plaatsvond). Vandaar dat de mythe de schuld alleen bij het slachtoffer legt, terwijl ze zich schaaft aan de kant van de gemeenschap, de menigte. De mythe rechtvaardigt zichzelf verder door een slachtoffer te demoniseren en het voor te stellen als de enige bron van besmettelijk geweld en wanorde in een gemeenschap. Dus voor Girard is een mythe op haar best slechts de helft van het verhaal: de gemeenschap ervaart inderdaad een gevoel van bevrijding en herstel van vrede als het slachtoffer geofferd wordt. Maar de mythe verbergt ook de diepere waarheid dat het slachtoffer willekeurig gekozen wordt, niet schuldig aan de problemen in de gemeenschap, en verkeerdelijk terechtgesteld.

Q. Is het christendom een voorbeeld van een mythe?

A. Het christendom wordt vaak bekritiseerd als het zoveelste voorbeeld van een oude mythe waarin een stervende en herrijzende godheid centraal staat. Voor Girard, echter, is het precies het christendom dat de kracht van de mythe, die de onschuld van het slachtoffer verbergt, vernietigt. In het christelijk verhaal is het slachtoffer van het geweld van een gemeenschap onschuldig, valselijk beschuldigd door zowel religieuze als seculiere autoriteiten, en ter dood veroordeeld in de schandelijkste omstandigheden. Er is geen dualiteit in Christus zoals in de goden van de mythen: Jezus wordt niet afgeschilderd als de oorzaak van de problemen in de gemeenschap, maar altijd als een onschuldig slachtoffer ondanks de beschuldigingen tegen hem. Girard heeft gezegd dat het geheime hart van het sacrale het geweld zelf is. Hij heeft ook gezegd dat het christelijk evangelie het geheime hart van God openbaart als niet-gewelddadig, zichzelf gevend tot ter dood. Nogal een tegenstelling!

Geweld

Q. Wat is het grootste gevaar voor de mensengemeenschap?

A. Volgens de mimetische theorie is de grootste bedreiging voor gelijk welke gemeenschap geen uitwendige vijand, maar de dreiging van escalerend geweld als gevolg van mimetische rivaliteit in de gemeenschap zelf. Dit is te verklaren vanuit onze mimetische aard. Mimetische begeerte geeft onvermijdelijk aanleiding tot conflicten die kunnen escaleren tot een – naar het woord van Hobbes – ‘oorlog van allen tegen allen’. Terwijl externe vijanden af en toe een gemeenschap kunnen bedreigen, zou de gemeenschap allereerst al niet bestaan als ze het probleem van haar eigen intern geweld niet zou kunnen oplossen.

Q. Is geweld ooit goed?

A. Nee. De meest courante overtuiging omtrent geweld is dat het goed is als het gebruikt wordt door goede mensen voor een goed doel tegen een boosaardige vijand – en dat het dan zelfs noodzakelijk en nobel is. Helaas is deze redenering gebrekkig en dient ze zichzelf. Alle gemeenschappen die geweld gebruiken geloven in hun eigen goedheid, in de rechtvaardigheid van hun zaak, en in de boosaardigheid van hun vijand. De neiging om het geweld van onze vijanden te veroordelen terwijl we dezelfde actie rechtvaardigen als we het zelf doen, is een product van het zondebokfenomeen. Als intern geweld een gemeenschap bedreigt (wat we beschouwen als slecht geweld), herstelt het uitstoten of vermoorden van een onschuldig slachtoffer de eenheid en de vrede (wat we beschouwen als goed geweld). Omdat het zondebokmechanisme deze tijdelijke kalmte produceert, is geloof in goed geweld *vanaf het begin* een deel van de menselijke cultuur geweest.

Toch is het geweld enkel goed vanuit het perspectief van de overlevende gemeenschap. Als je de dode of uitgestoten zondebok zou kunnen vragen naar zijn mening, zou hij zijn onschuld afkondigen en het geweld van de samenleving veroordelen. Maar zijn stem werd gestild en dus is er geen stem in de gemeenschap meer die de goedheid van de gemeenschap zelf in vraag stelt. Wanneer het intern conflict terugkeert, wat het onvermijdelijk doet, zal er opnieuw geweld worden gebruikt om de vrede terug te bekomen. Deze vrede zal altijd partieel zijn omdat het slachtoffers creëert, en de vrede is alleen tijdelijk omdat het de problemen van de gemeenschap eerder uitstelt dan ze op te lossen. Om de dreiging van geweld te beëindigen, moeten goede mensen het niet enkel veroordelen wanneer het tegen hen wordt gebruikt, maar ook wanneer ze het zelf tegen anderen gebruiken.